

// Краєзнавство. – 2006. – № 1 (4). – С. 76–78.

13. Горбик В., Денисенко Г. Воєнна історія України в пам'ятках / В.Горбик, Г.Денисенко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 177 с.

14. Помните нас [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pomnite-nas.ru/>

15. Кудрицкий А. Киев. Энциклопедический справочник / А.Кудрицкий. – К. : Главная редакция УСЭ, 1985. – 794 с.

16. Звід пам'яток історії та культури України: Київ: Енциклопедичне видання. Кн.1, ч.1.: А–Л / редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. – К. : Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури, 1999. – С. 1–584.

17. Звід пам'яток історії та культури України: Київ: Енциклопедичне видання. Кн.1, ч.2.: М–С / редкол. тому : відп. ред. П.Тронько та ін. – К. : Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури, 2004. – С. 585–1216.

18. Звід пам'яток історії та культури України: Київ: Енциклопедичне видання. Кн.1, ч.3.: С–Я / редкол. тому : відп. ред. П.Тронько та ін. – К. : Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури, 2011. – С. 1217–2197.

References

1. Symonenko I. Memorialnyj prostrir Ukrajinu: kryzovyj stan ta shljakhy ozdorovlennja / I.Symonenko // Strategichni priorytety. – 2008. – № 4 (13). – С. 53–63.

2. Symonenko I. Druga svitova vijna v istorychnij pam'jati ukrajinskogho narodu / I.Symonenko // Strategichni priorytety. – 2008. – № 4. – С. 44–54.

3. Ghrynevych V. Mit vijny ta vijna mitiv / V.Ghrynevych // Krytyka. – 2005. – № 5. – С. 2–8.

4. Sarapina J. Kyjivjski perekhrestja polityky pam'jati / J.Sarapina // Ideologhija i polityka. – 2013. – № 1 (3). – С. 5–13.

5. Denysenko G. Uvichnennja partyzanskogho rukhu v roky Velykoj Vitchyznjanovi vijny Radjanskogho Sojuzu 1941–1945 pp. v pam'jatkakh / G.Denysenko // Krajeznavstvo. – 2011. – № 4. – С. 136–142.

6. Denysenko G. Kulturnaja spadshyna u formuvanni istorychnoji pam'jati: podiji 1941–1942 rr. v pam'jatkakh / G.Denysenko // Krajeznavstvo. – 2011. – № 2. – С. 40–55.

7. Forest B., Johnson, J. Unraveling the Threads of History: Soviet-Era Monuments and Post-Soviet National Identity in Moscow / B.Forest & J.Johnson // Annals of the Association of American Geographers. – 2002. – № 92 (3). – P. 524–547.

8. Tumarkin, N. The Living & The Dead / N.Tumarkin. – New York : Basic Books, 1994. – 264 p.

9. Konradova N., Ryleva A. Gheroy u zhertvy. Memoryaly Velykoj Otechestvennoj // Pamjatj o vojne 60 let spustja: Rossyja, Ghermanuja, Evropa / red. M.Ghabovych. – М. : NLO, 2003. – С. 241–262.

10. Kulyk S. Memoryalizacija pamjaty zhertv Velykoj Otechestvennoj vojny na Severo-Zapade Rossy / S.Kulyk // Nauchno-tekhnicheskoe vedomosty Sankt-Peterburgskogho ghosudarstvennogho polytekhnicheskogho unyversyteta. Ghumanitarnye u obshhestvennye nauky. – 2014. – № 1 (191). – С. 200–207.

11. Kukulyn Y. Reghulyrovanye boly // Pamjatj o vojne 60 let spustja: Rossyja, Ghermanuja, Evropa / red. M.Ghabovych. – М. : NLO, 2003. – С. 617–652.

12. Denysenko Gh., Denysenko O. Vyzvolennja Kyjeva u pam'jatkakh istoriji ta kultury / Gh.Denysenko, O.Denysenko // Krajeznavstvo. – 2006. – № 1 (4). – С. 76–78.

13. Ghorbyk V., Denysenko Gh. Vojenna istorija Ukrajinu v pam'jatkakh / V.Ghorbyk, Gh.Denysenko. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 177 с.

14. Pomnyte nas [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://pomnite-nas.ru/>

15. Kudrickij A. Kiev. Jenciklopedicheskij spravocchnik / A. Kudrickij. – К. : Glavnaja redakcija USJe, 1985. – 794 s.

16. Zvid pam'jatok istoriji ta kultury Ukrajinu: Kyjiv: Encyklopedyčne vydannja. Кн.1, ч.1.: А–Л / Redkol.: V.А. Smolij (gholova) та ін. – К. : Gholov. red. Zvodu pam'jatok istoriji та kultury, 1999. – С. 1–584.

17. Zvid pam'jatok istoriji та kultury Ukrajinu: Kyjiv: Encyklopedyčne vydannja. Кн.1, ч.2.: М–С / Redkol. тому : Vidp. red. P.Tronjko та ін. – К. : Gholov. red. Zvodu pam'jatok istoriji та kultury, 2004. – С. 585–1216.

18. Zvid pam'jatok istoriji та kultury Ukrajinu: Kyjiv: Encyklopedyčne vydannja. Кн.1, ч.3.: S–Ja / Redkol. тому : Vidp. red. P.Tronjko та ін. – К. : Gholov. red. Zvodu pam'jatok istoriji та kultury, 2011. – С. 1217–2197.

Makhortyk M. S., PhD student History of Ukraine Department Institute of Society Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kiev), makhortykhn@gmail.com

Memorialization of memory about the liberation of Kyiv from German occupation during the Soviet period (1943–1991)

The article explores the process of memorialization of memory about the liberation of Kyiv from German occupation between 1943 and 1991. Based on electronic database "Remember us" and a number of encyclopedic sources the author investigates the establishment of memorial space for World-War-II commemoration in Kyiv and, in particular, monuments which are related to the liberation of city in 1943. The author determines regularities in the way these monuments were introduced and proposes the interpretation of uncovered patterns in the context of general tendencies of World-War-II commemoration during the Soviet era.

Keywords: historical memory, USSR, monuments, memorialization, Second World War, Kyiv.

Махортых Н. С., аспирант кафедры истории Украины, Институт общества Киевского университета им. Бориса Гринченка (Украина, Киев), makhortykhn@gmail.com

Меморіалізація пам'яті про звільнення Києва від німецької окупації в совієтське время (1944–1991)

Рассматривается процесс мемориализации памяти про освобождение Киева от немецкой оккупации в период от момента освобождения в 1943 г. и до завершения советского периода в 1991 г. С помощью электронной базы данных "Помните нас" и ряда энциклопедических изданий воспроизводится процесс создания в Киеве мемориального пространства, призванного увековечить события Второй мировой войны, и определяется место памятников, связанных с освобождением города в 1943 г. Автор прослеживает закономерности, связанные с утверждением и характером новых памятников, и предлагает интерпретацию обнаруженных закономерностей в контексте общих тенденций, присущих исторической памяти про войну в советское время.

Ключевые слова: историческая память, СССР, памятники, мемориализация, Вторая мировая война, Киев.

* * *

УДК 376.6:93(477)“1943/1945”

Буряк С. А.

аспірантка кафедри історії та археології слов'ян,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), Svetlana_buryak@ukr.net

ВІДБУДОВА ТА РОЗВИТОК

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ І НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЇ БАЗИ ІСТОРИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ ТА ВІДДІЛІВ ПРИ ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТАХ УРСР (1943–1945 РР.)

Досліджується питання відновлення та розвитку матеріально-технічної і навчально-методичної бази історичних факультетів педагогічних і учительських інститутів у ряді міст Української Радянської Соціалістичної Республіки в ході звільнення їх від німецько-фашистських окупантів у 1943–1945 рр. При написанні статті були застосовані такі методи: предметно-хронологічний, статистичний, системно-аналітичний, метод історичної реконструкції.

Матеріально-технічна та навчально-методична база вузів на 1943–1945 рр. знаходились в незадовільному стані та потребувала великих відновлювальних та ремонтних робіт, проте навчальний процес доводилось відроджувати, не чекаючи на їх повне відновлення.

Ключові слова: історичний факультет, педагогічний інститут, учительський інститут, відновлення, матеріально-технічна база, навчально-методична база.

Питання відновлення діяльності історичних факультетів і відділів педагогічних вузів, які були осередками підготовки кадрів істориків для середньої школи, в період поступового звільнення території УРСР від німецьких загарбників під час Великої Вітчизняної війни потребує детального вивчення, адже ця важлива сторінка історії в історіографії детально не вивчена. Великий інтерес являє собою з'ясування таких питань: евакуація вузів та підготовка вчительських кадрів у роки війни; втрати і суми збитків, заподіяних педагогічним вузам; заходи з відновлення матеріально-технічної та навчально-методичної бази у важкий для країни час.

Основними джерелами для написання даної статті є документи фонду Народного комісаріату освіти УРСР, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), а також використані матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО).

До Великої Вітчизняної війни умови підготовки кадрів істориків для шкіл УРСР виявились сприятливими з огляду на існування розгалуженої сітки вищих навчальних закладів, представлених педагогічними та учительськими інститутами. Осередками для здобуття фаху вчителя історії середньої школи були Вінницький, Ворошиловградський, Житомирський, Київський, Львівський, Ніжинський, Одеський, Полтавський, Сталінський, Сумський, Харківський, Херсонський державні педагогічні інститути. Вчителів істориків для неповної середньої освіти (5–7 класів) готували: Дрогобицький, Кам'янець–Подільський, Кременецький, Осипенківський, Станіславський, Чернігівський та Чернівецький державні учительські інститути.

Війна увірвалася в життя інститутів в розпал літніх сесій, складання випускниками державних іспитів. Тодішній студент Кам'янець–Подільського державного учительського інституту П.І. Свідер згадував: “Викладачі і студенти зібралися в коридорі інституту на Польських фільварках, слухали виступ по радіо наркома закордонних справ В.М. Молотова. Ми мовчали. Усіх охопило жажливе почуття. Почули страшне слово – “війна”” [1, с. 639].

З початком війни з метою збереження наукового потенціалу Української Радянської республіки функціонування вузів було перервано радянським урядом, за наказом якого відбулася евакуація в інші регіони Радянського Союзу [2, арк. 19]. Як зазначає В.К. Майборода, евакуація педагогічних закладів з прифронтових районів у тил країни робилася неорганізовано [3, с. 92]. Наприкінці 1941 р. було вжито заходів до евакуації вузів. У “Довідці про вищі навчальні заклади, які були евакуйовані в східні області з Української РСР” зазначається, що з педагогічних інститутів, на яких були історичні факультети, вивезено було лише Одеський педінститут у м. Байрам–Алі Туркменської РСР [4, арк. 13]. Ті вузи, які не були евакуйовані, тимчасово припинили свою діяльність. Наприклад, Дрогобицький учительський інститут – у червні 1941 р., Кам'янець–Подільський учительський інститут – 2 липня 1941 р. і т.п. Так, знаходимо дані про те, що 12 жовтня 1941 року два вагони з людьми, майном і документами Сталінського державного педагогічного інституту були причеплені до потягу, який вирушив на схід. Через 48 днів прибули до м. Кунгур. Після санобробки студенти та викладачі були відправлені далі до м. Молотов (Перм). 11 грудня наказом НКО (Народного комісаріату освіти), СДП припинив існування до закінчення війни.

Л.В. Дайнюк, досліджуючи питання підготовки вчительських кадрів в роки Великої Вітчизняної війни пише про те, що за інформацією Житомирської газети “Українське слово” від 14 серпня 1941 р. “...на підставі рішення обласного управління та за бажанням трудящих м. Житомира відкривається учительський інститут, на якому був і історико–філологічний факультет. Найбільший потяг молоді був саме на цей факультет.

До нього було зараховано 260 студентів. Згідно повідомлення, навчання в інституті організовувалося по–новому. Історія України повинна була вивчатися в новому плані, тобто так, як дійсно все відбувалося” [5, с.145]. В.В. Гінда, який досліджував освіту в роки німецької окупації в генеральному окрузі “Житомир”, наголошував про короткочасність існування таких навчальних закладів. Влітку 1942 р. Житомирський педагогічний інститут був закритий, хоча формально він продовжував працювати, але навчання не проводилося [6, с.108]. Інна Гончаренко, досліджуючи педагогічну освіту на теренах генерального округу “Київ”, робить висновок, що “в перші осінні місяці 1941 р. під час перебування території майбутнього генерального округу “Київ” у відомчому підпорядкуванні військової адміністрації в регіоні простежувались факти про певні спроби місцевої адміністрації відновити роботу закладів освіти, які готували педагогічні кадри. На місці колишніх радянських вузів у Черкасах та Умані виникали учительські інститути та семінарії. У Києві та Полтаві місцеві органи управління приступили до створення нових закладів освіти, але так і не зуміли організувати у них навчально–виховний процес. З 1942 р. учительські інститути існували на формальному рівні. Навчально–виховний процес у цих закладах освіти припинився. Узгодження позицій щодо майбутнього населення окупованих територій України на найвищому політичному рівні Третього Рейху стали причинами закриття учительських інститутів” [7, с. 37].

На окупованих територіях проблема підготовки учительських кадрів розглядалася під кутом окупаційної політики, відповідно до якої діяла влада. З початком війни в планах німців першим завданням було якнайшвидше здійснення продовольчого постачання німецьких військ за рахунок окупованих областей. Другим завданням було забезпечення домінування німецької нації на окупованій території. Це означало фізичне знищення слов'янських народів, часткове онімечення “нордичних груп населення”, що була в складі СРСР, підірив біологічної сили населення, переселення німців на окуповані землі. Німецька влада була не зацікавлена в розвитку освіти на окупованих територіях. Окупаційна політика у сфері освіти базувалася на вказівках Гітлера про те, що слов'янським народам та українцям, зокрема, достатньо знати грамоту, щоб прочитати розпорядження нових господарів і рахувати до десяти [5, с.144].

Втрати для країни, які нанесли німецько–фашистські окупанти, були колосальні. Командування вермахту відразу використало всі приміщення інститутів для своїх потреб, грабуючи майно, знищуючи обладнання, наочні посібники, книжки. Для прикладу наведемо наступні дані: Харківський педагогічний інститут був повністю зруйнований окупантами. Влітку 1942 р. колонна зала навчального корпусу інституту була зайнята під гарнізонну кірху, інша частина будівлі була зайнята для музеїв, які були зведені з різних районів міста, за наказом штабу рейх міністра Розенберга. У лютому 1943 р. за наказом того ж штабу, навчальний корпус був спалений з усім майном. Бібліотека інституту в кількості 280 тисяч томів книг, обладнання кабінетів були знищені та частково вивезені до Німеччини [8, арк. 12]. Приміщення Ворошиловградського педагогічного інституту німецько–італійські війська зайняли під

госпіталь, майно інституту знищили та розграбували, спалили центральну частину навчального корпусу. Постраждав від рук фашистів і Ніжинський педагогічний інститут, бувший історико-філологічний інститут Безбородька, заснований у 1820 р., навчальний корпус якого був побудований архітектором Кваренгі. Після окупації міста в приміщенні інституту була розміщена малярська частина № 32, під командуванням генерала Міколуш, коменданта Фон-Чікі, яка систематично грабувала та знищувала майно інституту. Всі дерев'яні будівлі, частина книг бібліотеки, зрубані в Ботанічному саду інституту паркові дерева (380 шт.) були використані на паливо та на господарські потреби [8, арк. 14–15].

Що стосується педагогічних навчальних закладів, які мали, чи згодом відкривали історичні факультети та відділи, суму збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками, можна відслідкувати з наступної таблиці:

Таблиця

№ п/п	Назва навчального закладу	Загальна сума збитків
Педагогічні інститути		
1.	Вінницький педагогічний інститут	4709,6
2.	Ворошиловградський педагогічний інститут	11661,7
3.	Житомирський педагогічний інститут	11090,3
4.	Кіровоградський педагогічний інститут	6578,1
5.	Київський педагогічний інститут імені О.М.Горького	14184,2
6.	Львівський педагогічний інститут	1042,3
7.	Ніжинський педагогічний інститут імені Гоголя	5135,9
8.	Одеський педагогічний інститут	15577,1
9.	Полтавський педагогічний інститут	6375,9
10.	Сталінський педагогічний інститут	3957,5
11.	Сумський педагогічний інститут	3913,8
12.	Харківський педагогічний інститут	17878,6
13.	Херсонський педагогічний інститут	13067,7
		115172,7 крб.
Учительські інститути		
1.	Артемівський учительський інститут	2414,0
2.	Білгород-Дністровський учительський інститут	3038,7
3.	Дрогобицький учительський інститут	4658,4
4.	Кам'янець-Подільський учительський інститут	1208,7
5.	Кременецький учительський інститут	1837,3
6.	Нікопольський учительський інститут	3319,0
7.	Осипенківський учительський інститут	5740,5
8.	Слов'янський учительський інститут	3192,5
9.	Станіславський учительський інститут	2614,0
10.	Чернівецький учительський інститут	501,6
11.	Чернігівський учительський інститут	14798,9
		43323,6 крб.

(складено автором)

Таким чином, за нашими підрахунками, інститутам з історичними факультетами та відділами було завдано шкоди на суму 158496,3 крб. Найбільше постраждали Харківський, Одеський, Київський, Херсонський, Ворошиловградський педагогічні інститути, Чернігівський учительський інститут. Відносно показників, найменше завдано збитків Сумському, Сталінському, Вінницькому педінститутам, Чернівецькому учительському інституту.

Провина за всі злочини, головним чином, лежала на натхненнику і керівнику гітлерівської нацистської Німеччини, проте не менша відповідальність була на конкретних виконавцях цих кривавих справ. Наведемо прізвища та злочини деяких з них: німець Вальраф – гебітскомісар (керував підпалом навчального корпусу і інших будівель Лубенського педінституту), німець Ніцше (керував розкраданням і вивезенням книг із бібліотеки Львівського педінституту), німець Веерс-

комендант (керував зруйнуванням Гуляйпольського учительського інституту і розкраданням майна), німець ІонескуВірджил (керував розкраданням і вивозом майна Білгород-Дністровського учительського інституту), Брауні – офіцер штабу (керував особисто пограбуванням цінностей Харківського педінституту), німець Розенберг-рейхсміністр (брав участь і очолював пограбування цінностей і бібліотеки Харківського педінституту, а також підпалом будівель), румуни Григорович Алонс, Дімітріу Едуард (директор та секретар “школи Нормеле де Біец” керували вивезенням майна Чернівецького учительського інституту в Румунію), мадяри Фон Чікі, Велоянки-Бертлаш, генерал Міколуш (керували розкраданням бібліотеки, спалювали книги, грабували навчальне майно, підірвали і спалили гуртожиток Ніжинського педагогічного інституту) [8, арк. 50–51]. Пограбуванням бібліотек, музеїв міст УРСР займалися такі особи: генерал Ловінг, перший замісник гебітскомісара Руж, представник особливого відділу Міністерства іноземних справ Френц, представники штабу РозенбергаСконауде, Томсон та інші.

Страхітливі умови “німецького порядку” покликаного задушити все живе на окупованій території, здавалося б, на тривалий час унеможливили будь-яку форму суспільного життя, а культурно-освітнього – й поготів. І все ж у напівмертвих, зруйнованих містах стали з'являтися перші ознаки культурного поживлення відразу ж після їх визволення [9, с. 55].

В ході звільнення українських земель від німецько-фашистських загарбників, повертались з евакуації педагогічні вищі начальні заклади, що готували кадри істориків для середньої школи, зокрема їх було 12: Вінницький, Ворошиловградський, Житомирський, Кіровоградський, Київський, Львівський, Ніжинський, Одеський, Полтавський, Сталінський, Сумський, Харківський, Херсонський педагогічні інститути.

На початок 1944 р. у складі цих інститутів, окрім Полтавського та Сумського педінститутів функціонували також історичні відділи, які готували вчителів історії для неповної середньої освіти (5–7 класів). На теренах УРСР були такі учительські інститути, які були самостійними. Серед них: Білгород-Дністровський, Дрогобицький, Кам'янець-Подільський, Кременецький, Осипенківський, Слов'янський, Станіславський, Чернігівський, Чернівецький державні учительські інститути.

Починати роботу доводилось в дуже складних умовах. Коли розгорталась робота по відбудові інститутів постала проблема з відновленням матеріально-технічної бази. Ряд вузів (Полтавський, Сталінський, Сумський педінститути та Слов'янський учительський інститут) відчували гостру потребу в приміщеннях [10, арк.17]. Першими заходами інститутів були: комплектування їх студентами та викладачами, оренда приміщень шкіл для учбових занять, організація студентських їдалень, виселення сторонніх мешканців з приміщень інститутів, виготовлення примітивних меблів для аудиторій, замовлення їх на фабриках, ремонт деяких приміщень гуртожитків з метою використання їх для учбових занять, ремонт житлового фонду для викладачів [11, арк. 2].

Наприклад, у листопаді 1943 р., навчальний корпус Сумського педагогічного інституту був зайнятий під

госпіталь, а інші приміщення, які знаходились в задовільному стані, Сумська міськрада передала закладам і організаціям, які не мали до інституту жодного відношення. Інституту, який поновив свою роботу на початку жовтня 1943 р., дістався гуртожиток, який знаходився в зовсім незадовільному стані; він був частково зруйнований, не говорячи про те, що в ньому повністю були відсутні печі, віконні стіни, віконні рами та двері; в такому приміщенні неможливо було проводити навчальні заняття, тому їх довелось розпочинати в приміщеннях середніх шкіл, проводячи тим часом ремонт власних будівель інституту. Будівлі, в яких доводилось проводити навчальні заняття являли собою старі побудови, частина з яких знаходились в руйнівному стані і які мали б бути вилучені з експлуатації, зосередження в них великої кількості людей являли собою явну небезпеку. Ці приміщення були сирими та в них було мало світла [11, арк. 32].

Сталінський державний педагогічний та учительський інститут також свого навчального корпусу не мали і спочатку знаходились в приміщенні середньої школи № 3, займаючи четвертий поверх, з 8 класних кімнат [12, арк. 1].

Слов'янському учительському інституту міськрадою було тимчасово виділено під учбовий корпус приміщення колишньої середньої школи № 13. Приміщення було мале за площею, темне, оскільки значна частина вікон, за відсутністю рам і скла були закладені цеглою. Тільки декілька вікон зашклені повністю, на зиму не було подвійних рам. Аудиторії освітлювались погано, світло із вікон падало на столи неправильно (з правого боку, ззаду). В похмурі дні при такому освітленні було важко працювати. Електропроводки в приміщенні не було. Всіх аудиторій було шість, а тому заняття проводились у дві зміни. Ні гасу, ні гасових ламп в інституті не було. Внаслідок всіх зазначених причин заняття другої зміни щоразу зривалися [13, арк. 1].

Ті заклади, в яких навчальні приміщення збереглись в більш-менш задовільному стані, потребували великих відновлювальних і ремонтних робіт.

Протягом літа 1944 р. професорсько-викладацький та студентський колектив інститутів провів значну роботу по відбудові інститутів: полагодили печі, побілені стіни, зашклили вікна, полагодили дах, підлогу, було виготовлено студентами декілька десятків столів та лав. Надзвичайно важкі умови були для поновлення електричного освітлення, з великим зусиллям студентсько-викладацького колективу інститутів було заготовлено і перевезено паливо.

Якщо 1943–1944 навчальний рік пройшов в умовах напруженої відбудовчої роботи, то 1944–1945 н/р. пройшов під знаком подальшої консолідації сил і уваги по всіх ланках роботи інститутів, бо певна частина труднощів матеріального характеру загубила свою гостроту. Особливо це відчувалось з моменту закінчення Вітчизняної війни й блискучої перемоги над німецько-фашистською армією. Перший семестр 1944–45 н/р., який пройшов в умовах безперервних перемог Червоної Армії, давав велику патріотичну наснагу студентству й викладачам. З усієї суми завдань, що стояли перед інститутами у 1944–1945 н/р., на перший план ставилися й розв'язувалися основні з них, а саме: ряд заходів

для поліпшення справи успішності в навчанні студентів, для зміцнення ідейно-політичного виховання студентів, піднесення їх загальної культури; поглиблення наукової роботи кафедр та підвищення наукової кваліфікації професорсько-викладацького складу; організоване і систематичне включення всього професорсько-викладацького колективу в справу відбудови господарського й культурного життя країни [14, арк. 1].

На засіданнях кафедр історичних факультетів та відділів педагогічних і учительських інститутів протягом року опрацьовувались такі методичні питання: робочі плани і програми з курсів за різними дисциплінами; методика і система організації лекцій, семінарів, практичних занять, самостійної праці студентів, підпрактики; хід навчальної роботи по факультетах, курсах, дисциплінах; аналіз стенограм окремих лекцій; підготовка до іспитів, техніка та методика їх проведення; робота кабінетів в поточному академічному процесі і на екзаменаційних сесіях; виконання робочих планів, програм, навантаження.

Значна кількість дисциплін, які входили до навчальних планів педінститутів, були забезпечені програмами. Лише окремі дисципліни не мали затверджених програм. В таких випадках навчальною частиною доручалося окремим кафедрам скласти проекти програм чи поширених робочих планів. Робочі плани після розгляду їх на кафедрах затверджувалися навчальною частиною, а проекти програм надсилалися до Народного комісаріату освіти для відповідного розгляду й затвердження.

Історичні факультети мали частину програм застарілих (за своїм змістом), виданих ще в 1940 р., наприклад, програми з історії України, нової історії країн Сходу. В більшості учительських інститутів взагалі були відсутні програми з історії середніх віків, історії України, в зв'язку з чим кафедри користувалися проектами, надісланими методичним сектором НКО [15, арк. 3].

Обмеженість аудиторій в інститутах примушувало організувати заняття в дві зміни, розпочинаючи заняття з 8:30 годин ранку й закінчуючи о 22:00. Умови для самостійної роботи студентів, для занять в студентських наукових гуртках були дуже обмежені. Протягом 1944 року ряд педагогічних та учительських інститутів організовують кабінети історії, основ марксизму-ленінізму (Київський, Одеський, Херсонський педінститутах та ін.). Робота кабінетів була спрямована по таких напрямках: добір кваліфікованих кадрів, відновлення учбового господарства кабінетів та поповнення новим інвентарем, обслуговування учбового процесу демонстраціями наочних приладів під час лекцій, проведення практичних занять з студентами по тих дисциплінах, які цього вимагають, обслуговування під час наукової роботи, бібліографічна робота, допомога студентам в самостійній роботі та культурно-масова робота.

Не зважаючи на труднощі по відновленню учбового інвентарю, відсутність палива та електрики в зимовий період, жоден кабінет не переставав працювати. Труднощі військового часу, коли промисловість не могла задовольнити попит на учбово-наукову апаратуру, вплинули на те, що навіть невеликі асигнування по кабінетах на обладнання не використовувалися

повністю. Але було проявлено багато ініціативи та уміння, щоб усунути недоліки й нестачі устаткування. Під час роботи студенти могли користуватися літературою, яка була наявна в кабінетах, схемами, картами, стенограмами лекцій викладачів, та в основному допомогою кваліфікованих робітників кабінетів. Але в цій галузі роботи були значні недоліки: по кабінетах не вистачало меблів, нової літератури. Із-за малої кількості робочих місць та лаборантів робота кабінетів проводилась в одну зміну [14, арк. 18]. На 1944 р. в діяльності кабінетів явно відчувається підготовча робота, а саме: розробка бібліографічного матеріалу, з'ясування умов роботи, підготовка матеріальної та експериментальної бази.

Бібліотеки збереглись не в багатьох вузах. Із педагогічних інститутів лише в Київському та Ніжинському було в наявності 200 тисяч книжок, всі інші від 100 до 10 тисяч. Із учительських інститутів – Кременецький має від 30 до 50 тисяч книг, а всі інші – від 5 до 10 тисяч, що є вкрай недостатнім [10, арк. 21]. Не зважаючи на те, що фонд бібліотеки Київського педінституту має близько 200 000 книжок, підручників все ж не вистачало, оскільки серед книг дуже мало підручників. Ось чому студентам доводиться користуватися деякими з них колективно або лише у відповідних кабінетах. По історичному факультету не було зовсім таких підручників: нової історії III періоду, нової історії країн Сходу, історії колоніальних і залежних країн, історії України, історії міжнародних відносин та дипломатії, в бібліотеці майже зовсім не було підручників для середніх шкіл, з якими повинні знайомитись студенти – майбутні педагоги [14, арк. 7].

Недостатність, відсутність та наукова невитриманість чи застарілість підручників по історичних факультетах компенсувались допоміжною літературою та детальним конспектуванням лекцій.

Закінчуючи, хочеться відзначити, що поновлені педагогічні вузи в УРСР почали роботу в складі тих факультетів, які були до війни. Історичні факультети та відділи функціонували в 12 педінститутах та 17 учительських інститутах. За нашими підрахунками, інститутам з історичними факультетами та відділами за часів війни було завдано шкоди на суму 158496, 3 крб. Найбільше постраждали Харківський, Одеський, Київський, Херсонський, Ворошиловградський педагогічні інститути, Чернігівський учительський інститут.

Матеріально-технічна та навчально-методична база вузів на 1943–1945 рр. знаходились в незадовільному стані, потребували великих відновлювальних і ремонтних робіт. Труднощі з ремонтом полягали в тому, що вузи не отримували централізованих фондів будівничих матеріалів і їм доводилось набувати матеріали на місцях і проводити ремонт в більшості випадків власними силами. Навчальний процес у педагогічних вишах Української РСР доводилося відроджувати не чекаючи на повну відбудову матеріально-технічної бази.

Список використаних джерел

1. Завальнюк О.М. Кам'янець–Подільський державний учительський інститут у роки Великої Вітчизняної війни: дослідження, документи і матеріали, спогади / Н.Завальнюк, В.С. Прокопчук, А.П. Гавришук; Кам'янець–Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, Наукова бібліотека, Центр дослідження історії Поділля. – Кам'янець–Подільський : Оіум, 2010. – 448 с.: Іл. [Текст]

/ Т. М. Опря, Є. П. Сильвеструк // Наукові праці Кам'янець–Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство. – 2010. – Вип. 2. – С. 639.

2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 2.

3. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). – К.: Либідь, 1992. – 196 с.

4. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 154.

5. Дайнюк Л.В. Підготовка вчительських кадрів у роки Великої Вітчизняної війни // Вісник Житомирського державного університету. – Вип. 52. Педагогічні науки. – С. 143–147.

6. Гінда В.В. Освіта в роки німецької окупації в генеральному окрузі “Житомир” 1941–1944 рр.: дис. канд. істор. наук: 07.00.01 / Гінда Володимир Васильович. – К., 2007. – 223 с.

7. Гончаренко І. Педагогічна освіта на території генерального округу “Київ” рейхскомісаріату “Україна” (1941–1944) // Наукові виклади. – 2011. – Вип. 2. – С. 34–38.

8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 61а.

9. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова: 1834–2004: Історія. Сьогодення. Перспективи / авт.: В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова та ін. – К.: УЧБ, книга, 2005. – 255 с.

10. ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 89.

11. Там само. – Спр. 34.

12. Там само. – Спр. 96.

13. Там само. – Спр. 103.

14. Там само. – Спр. 91.

15. Там само. – Спр. 102.

References

1. Zaval'nyuk O. M. Kam'janec'-Podil's'kyj derzhavnyj uchytel's'kyj instytut u roky Velykoj' Vitchyznanoi' vijny: doslidzhennja, dokumenty i materialy, spogady / N. Zaval'nyuk, V. S. Prokopchuk, A. P. Gavryshhuk; Kam'janec'-Podil. nac. un-t im. I. Ogijenka, Naukova biblioteka, Centr doslidzhennja istorii' Podillja. – Kam'janec'-Podil's'kyj : Oijum, 2010. – 448 s.: Il. [Tekst] / T. M. Oprja, Je. P. Syl'vestruk // Naukovi pracj Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka. Serija: Bibliotekoznavstvo. Knygoznavstvo. – 2010. – Vyp. 2. – S. 639.

2. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukraї'ny (dali – CDAGO). – F. 1. – Op. 73. – Spr. 2.

3. Majboroda V. K. Vyshha pedagogichna osvita v Ukraї'ni: istorija, dosvid, uroky (1917–1985 rr.). – K.: Lybid', 1992. – 196 s.

4. CDAGO. – F. 1. – Op. 70. – Spr. 154.

5. Dajnyuk L. V. Pidgotovka vchytel's'kyh kadriv u roky Velykoj' Vitchyznanoi' vijny // Visnyk Zhytomyr's'kogo derzhavnogo universytetu. – Vyp. 52. Pedagogichni nauky. – S. 143–147.

6. Ginda V. V. Osvita v roky nimec'koi' okupacii' v general'nomu okruzi “Zhytomyr” 1941–1944 rr.: Dys. kand. istor. nauk: 07.00.01 / Ginda Volodymyr Vasylovych. – K., 2007. – 223 s.

7. Goncharenko I. Pedagogichna osvita na terytorii' general'ного okrugy “Kyї'v” rejhskomisariatu “Ukraї'na” (1941–1944) // Naukovi vyklady. – 2011. – Vyp. 2. – S. 34–38.

8. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukraї'ny (dali – CDAGO). – F. 166. – Op. 15. – Spr. 61a.

9. Nacional'nyj pedagogichnyj universytet imeni M. P. Dragomanova: 1834–2004: Istorija. S'ogodennja. Perspektyvy / Avt.: V. P. Andrushhenko, G. I. Volynka, N. G. Mozgova ta in. – K.: Ucheb. knyga, 2005. – 255 s.

10. CDAGO. – F. 166. – Op. 15. – Spr. 89.

11. Tam samo. – Spr. 34.

12. Tam samo. – Spr. 96.

13. Tam samo. – Spr. 103.

14. Tam samo. – Spr. 91.

15. Tam samo. – Spr. 102.

Buryak S. A., postgraduate department of history and archeology Slavs, National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov (Ukraine, Kiev), Svetlana_buryak@ukr.net

Restoration and development of logistical and educational base of historical faculties and departments at pedagogical institutes of the USSR (1943–1945)

We investigate the question of reconstruction and development of material and technical and educational base of historical faculties pedagogical and teachers' institutes in several cities in the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the course of

their liberation from Nazi invaders in 1943–1945 years. Author used such special historical methods as chronological, statistical and analytical the method of historical reconstruction.

The logistical and educational base of historical faculties and departments at pedagogical institutes in 1943–1945 years were in poor condition and in need of major restoration and repair work, but had to revive the educational process without waiting for their full recovery.

Keywords: Faculty of History, Pedagogical Institute, Teachers' Institute, reconstruction, logistical base, educational and methodological base.

Буряк С. А., аспірантка кафедри історії та археології славян, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), Svetlana_buryak@ukr.net

Восстановление и развитие материально–технической и учебно–методической базы исторических факультетов и отделений при педагогических институтах УССР (1943–1945)

Исследуется вопрос восстановления и развития материально–технической и учебно–методической базы исторических факультетов педагогических и учительских институтов в ряде городов Украинской Советской Социалистической Республики в ходе освобождения их от немецко–фашистских оккупантов в 1943–1945 гг. При написании статьи были использованы следующие методы: предметно–хронологический, статистический, системно–аналитический, метод исторической реконструкции.

Материально–техническая и учебно–методическая база вузов на 1943–1945 гг. находилась в неудовлетворительном состоянии, и требовала больших восстановительных и ремонтных работ, однако учебный процесс приходилось возобновлять, не дожидаясь их полного восстановления.

Ключевые слова: исторический факультет, педагогический институт, учительский институт, восстановление, материально–техническая база, учебно–методическая база.

* * *

УДК 930:908(477.81):351.853“1944/1991”

Муляр Г. В.
аспірантка, Східноєвропейський національний
університет ім. Лесі Українки (Україна, Луцьк),
box007@meta.ua; romir1991@yandex.ua

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛИНИ ТА РІВНЕНЩИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940–Х – ПОЧАТОК 1990–Х РОКІВ)

Шляхом залучення низки джерел, матеріалів наукових публікацій висвітлюється процес виявлення та вивчення впродовж 1945–1991 років археологічних пам'яток на території Волинської та Ровенської областей Української РСР. На основі використання загальнонаукових та спеціальних історичних методів дослідження (проблемно–хронологічного, порівняльно–історичного, синхронного, ін.) окреслено роль наукових установ загальносоюзного та республіканського рівня, вищих навчальних закладів регіону, музеїв та заповідників у проведенні пам'яткоохоронних заходів на об'єктах археології. Звернена увага на внесок окремих науковців Волині та Рівненщини в організацію й здійснення археологічних досліджень, їх результати, що нерідко набували загальноєвропейського резонансу.

Ключові слова: археологія, дослідження, пам'ятка, Волинь, Рівненщина, експедиція.

Від часу виокремлення археології у самостійний напрям історичної науки (хоча чимало фахівців вважають археологію синтетичною науковою дисципліною) не втрачає актуальності питання вивчення, збереження й використання археологічної спадщини України. Пам'ятки кам'яного віку, епох енеоліту–заліза (аж по XV–XVII ст., тобто добу пізнього середньовіччя), що знаходяться на її етнічних теренах, є унікальними свідками виникнення, становлення та розвитку людської цивілізації, культури як української нації, так і національних меншин, що в той чи інший період історії проживали тут.

За неповними даними, на території сучасної України відомо понад 100 тис. пам'яток археології. З них на державному обліку та під охороною знаходиться понад 58 тис., 418 пам'яток включено до державного реєстру національного культурного надбання [11, с. 168]. Ці об'єкти, маючи непересічне науково–пізнавальне зна-

чення, становлять сьогодні також неабиякий інтерес для українського суспільства і в якості історико–культурного ресурсу туризму, який ним поки–що слабо освоєний.

Велика кількість археологічних пам'яток зосереджена й на території Волинської та Рівненської (до 1991 року Ровенської) областей. Їх вивчення розпочалося ще у XIX ст. Однак вибіркового характеру процесу, вплив різноманітних державних, політичних, військових чинників не дали змоги здобути масові серії матеріалу, необхідного для уточнення типології об'єктів археологічної спадщини, їх періодизації та культурно–історичної інтерпретації. Якісно новим етапом у вивченні пам'яток культури різних епох цього регіону, відомого під назвою Західна Волинь, стали археологічні дослідження, що проводилися тут впродовж другої половини 1940–х–на початку 1990–х років.

Хід та здобутки цих досліджень знайшли висвітлення в численних працях фахівців–археологів. Їх науковий доробок узагальнили та проаналізували М.Пелешин [12], Г.Бондаренко [2], С.Терський [16], В.Баюк [1], Т.Гуменюк [3], інші автори. Однак історія археологічних пошуків розглядається переважно у контексті краєзнавчого вивчення обох областей. Окрім того, поза увагою залишилася діяльність волинських та рівненських археологів, які відзначилися на цій ниві, внесок окремих наукових інституцій, музейних закладів, інших культурно–освітніх установ у вивчення викопних пам'яток. Тому існує потреба в узагальнюючій науковій роботі, де були б виокремлені власне археологічні розвідки, у комплексі розкрито роль наукових установ, вищих навчальних закладів регіону, музеїв та заповідників, окремих науковців в їх організації й здобутті вагомих результатів, що нерідко набували загальноєвропейського резонансу. Ці аспекти і складають мету означеної статті.

Відновлення у перші повоєнні десятиліття й подальше проведення археологічних досліджень Волинської та Ровенської областей пов'язане з діяльністю Інституту археології Академії наук Української РСР (АН УРСР) та Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, насамперед його відділу археології, що з'явився 1951 року.

Інститут археології виступав спеціалізованою науковою установою, орієнтованою на дослідження й охорону археологічної та культурної спадщини України, своєрідним (до 1966 року) головним пам'яткоохоронним органом республіки. У післявоєнний час у діяльності Інституту зростає кількість археологічних експедицій. Так, у 1945 році працювало 11 дослідницьких польових загонів, у 1949 році – 24, а вже у 1970 році – більше 40 [17]. У 1968 році в Інституті створено спеціальний відділ польових досліджень на новобудовах; він, зокрема, займався організацією пам'яткоохоронних пошуків у зоні проведення масштабних меліоративних робіт, у тому числі і на території Західної Волині [10, арк. 31–50]. Співробітники Інституту виявили величезну кількість пам'яток, які склали основу археологічних колекцій низки музеїв республіканського значення, археологічного музею Інституту, обласних історичних і краєзнавчих музеїв.